

Jaap den Hollander (1969-1970)

Van scharrelgeschiedenis naar clio-industrie

In dit artikel schetst Jaap den Hollander de ontwikkeling van het Instituut voor Geschiedenis, van een kleinschalige opleiding tot een massale onderwijsfabriek.

Misschien is het wat overdreven om te beweren dat de universiteit zich ook al bezondigt aan ‘intensieve menshouderij’ (J. Peters, 2004), maar als je door de gangen van het Harmoniegebouw loopt valt de associatie met een pluimveehouderij toch moeilijk te onderdrukken. In de kuikenafdeling op de begane grond is het een drukte van belang en krioelt alles dooreen; daar heeft men hoofdzakelijk belangstelling voor elkaar. Op de hoger gelegen etages is het wat rustiger. Daar zijn de legbatterijen waar in benauwde hokjes wordt gebroed. Zo nu en dan zie je een deurtje opengaan en een *egghead* naar de printer scharrelen om zijn legsel te inspecteren. De conversatie is hier verschaald tot de mededeling ‘tok, tok, alweer een ei’. Dat is begrijpelijk, want het aantal eieren is bepalend voor de pikorde. Het geheel wordt streng bewaakt door bestuurders met passende namen zoals De Haan en Wakker. Zij houden het rendement in de gaten, want de concurrentie is moordend en het valt niet mee om een graantje mee te pikken uit de nationale ruif. Elk jaar weer zorgen landelijke onderwijsenquêtees en onderzoeksrondes voor een ware kippendrift. Hoe staan we in de ranglijst van Elsevier, krijgen we wel genoeg veni-vidi-foetsie-plaatsen van NWO? Als je niet oppast, raak je al je veren kwijt en rest het naakte bestaan van een Frikikip.

Nee, dan veertig jaar geleden. Toen hadden we nog een echt kleinschalig scharrelbedrijf. Alle historici bij elkaar in één hok. En wat voor een hok! Toen ik in 1966 met mijn studie begon, moest het Instituut voor Geschiedenis zich nog redden met een paar achterkamers van het facultaire pand Oude Boteringestraat 32. Maar in de zomer van 1967 verhuisden we naar Heresingel 13, een fraaie villa in chaletstijl waar iedereen zich onmiddellijk thuis voelde. De faculteit was ver weg en de tijdgeest bracht studenten en docenten dicht bij elkaar. In het souterrain, waar zich de koffiekamer, stencilkamer en bronnenkelder bevonden, gonsde het al spoedig van de ac-

tiviteiten. De eerste blijk hiervan was de verschijning van *Groniek* in oktober 1967. Niet toevallig prijkt op de omslag een foto van het nieuwe gebouw. Daarna zouden nog vele andere stencilproducten volgen. Aksieprogramma's natuurlijk, want ook in Groningen waren 'the sixties' begonnen. Afschaffing van het Latijn voor MO-studenten,¹ voorstellen voor projectonderwijs, democratiseringseisen, protesten tegen de oorlog in Vietnam: er viel nog veel te verbeteren aan de wereld. Maar er werden ook complete boekwerken van bijdragen aan doctoraalcolleges gestencild. Ik denk bijvoorbeeld aan het memorabele college over Lieuwe van Aitzema van Professor Waterbolk. Goed beschouwd belichaamde 'Heresingel 13' de belangrijkste idealen van de klassieke universiteit: autonomie, nauw contact tussen docenten en studenten, en verwevenheid van onderwijs en onderzoek.

Natuurlijk is de vergelijking tussen toen en nu niet helemaal eerlijk. In de eerste plaats zijn de verschillen niet zo zwart-wit als hier is gesuggereerd. Zo was het onderzoek veertig jaar geleden nog erg positivistisch en het onderwijs vaak amateuristisch. Studenten verdeden van hun kant veel tijd met slecht doordachte acties. Tegenwoordig gaan de dingen heel wat professioneler. Dat geldt ook voor wat studenten doen. Het is zeker niet zo, dat zij tegenwoordig niet meer van zich laten horen. Er is nog steeds een harde kern die zich druk maakt over het onderwijs, tijdschriften maakt en onderzoeksscolloquia bijwoont. En dat gebeurt vaak op een niveau van *sophistication* waarvan studenten vroeger slechts konden dromen. Maar het is toch meer iets dat telt voor de eigen CV dan voor het instituut als geheel. De vergelijking tussen toen en nu is in de tweede plaats misleidend, omdat er sprake lijkt te zijn van twee toestanden waaruit we nog zouden kunnen kiezen. Maar dat is niet zo. Ook al zouden we het willen, we kunnen niet meer terug naar Heresingel 13. De clio-industrie is onderdeel van een brede ontwikkeling die zich ook voordoet op tal van andere maatschappelijke gebieden en waarvan de basis rond 1900 is gelegd door Frederick W. Taylor, de geestelijke vader van het *scientific management*. Misschien is het goed om kort in te gaan op deze ontwikkeling, die ik in het vervolg zal aanduiden als taylorisering.

Ook de industriële sector heeft zijn scharreltijd gehad. Ambachtelijke tradities speelden in de negentiende eeuw nog een belangrijke rol, zelfs na de invoering van de mechanisatie. Geschoolde arbeiders hadden vaak een belangrijke stem in het productieproces en bedachten zelf manieren om dit

¹ De MO-opleiding was een voorloper van de huidige HBO-lerarenopleiding en was verbonden aan het IVG.

te verbeteren. Het waren, zoals men tegenwoordig zegt, professionals, met een eigen beroepstrots. Volgens de Amerikaanse ingenieur Taylor sprongen ze echter slordig om met de tijd. De productie kon efficiënter, wanneer men de zaak wetenschappelijk bekeek. Taylor stelde daarom een principieel onderscheid tussen denken (management) en doen (arbeiders) voor. Arbeidsprocessen moesten volgens hem gedetailleerd worden geanalyseerd met behulp van 'time-motion studies', waarbij onder meer gebruik werd gemaakt van foto- en filmopnamen. Op grond hiervan kon dan een nieuwe, rationele productiewijze worden ontworpen, waarbij de arbeidsverdeling zo werd doorgevoerd dat mensen tot uitvoerders van routinehandelingen werden gemaakt. Het symbool hiervan zou de lopende band worden. Belangrijke sociale gevolgen waren de 'deskilling' van arbeiders (timmerlui bijvoorbeeld) en de opkomst van een aparte managerklasse.

De taylorisering heeft veel invloed gehad op de industriële productie in de twintigste eeuw; tegelijkertijd is er ook veel verzet tegen geweest. Zo was er veel kritiek op de dehumanisering van het werk (o.a. Chaplins *Modern Times*). Daarnaast is het rationele organisatiemodel in twijfel getrokken. Grote bedrijven houden graag vast aan het weberiaanse beeld van de doelgerichte organisatie, maar na de Tweede Wereldoorlog is het idee dat complexe organisaties rationele besluitvorming kennen door Herbert Simon, James March en andere organisatiedeskundigen naar de prullenbak verwezen. Verder valt te wijzen op de aantasting van het sociale vertrouwen, die vooral in de VS dramatische vormen heeft aangenomen. Omdat managers hun bestaansrecht grotendeels ontleen aan het controleren van werknemers, creëren zij een toestand van geïnstitutionaliseerd wantrouwen die op den duur fnuikend is, niet alleen voor de arbeidsmotivatie maar ook voor het 'sociale kapitaal' van de bevolking in het algemeen.

Nu het economische zwaartepunt in de tweede helft van de twintigste eeuw is verschoven van de industriële sector naar de dienstensector zien we het rationaliseringsproces ook verschuiven. Na de *blue collars* zijn de *white collars* aan de beurt om getayloriseerd te worden. In banken, verzekeringsmaatschappijen, de rechterlijke macht, de zorgsector, het onderwijs: overal merken professionals dat zij worden geproletariseerd en tot uitvoerders van een 'product' worden gemaakt. Men wijt dit vaak aan de invoering van de marktwerking. Dat is ongetwijfeld juist, maar het is de vraag of dit louter het gevolg is van een politieke keuze, die desgewenst weer ongedaan kan worden gemaakt. Het lijkt er eerder op dat de economische markt structureel is veranderd en dat nu geld wordt gemaakt op gebieden waar het vroeger

slechts werd opgemaakt. Wie had ziekenhuizen ooit gezien als winstgevende ondernemingen? Tegenwoordig is dat niet zo'n vreemde zienswijze meer.

Artsen bevinden zich momenteel in dezelfde situatie als geschoolde arbeiders van een eeuw geleden. Hun werkzaamheden worden geanalyseerd, vervolgens vastgelegd in protocollen en tenslotte uitbesteed aan goedkope basisartsen. Hetzelfde gebeurt in de geestelijke gezondheidszorg, waar dure psychiaters en psychotherapeuten worden vervangen door zogenaamde GZ-psychologen, die standaardlijstjes met symptomen afstrepren en de cliënt vervolgens in een depressie- of fobiestraatje loodsen. Van de 'klinische blik' van de professional willen de gezondheidsmanagers niet horen, want die valt niet hard te maken en dan bestaat hij dus ook niet. Volgens de zelfde empiristische logica zou men het beoordelen van scripties aan de universiteiten kunnen overlaten aan student-assistenten die een nakijkprotocol afvinken. Je vraagt je af of ze op die manageropleidingen dan nooit gehoord hebben van begrippen als 'tacit knowledge' (Polanyi) of 'reflection-in-action' (Schön).

Het scriptievoorbeeld laat zien waar de schoen van Taylor wringt, namelijk bij het onderscheid tussen denken en doen. De ondeugdelijkheid van dit onderscheid komt in de kenniseconomie duidelijk naar voren. Want wie zijn nu de doeners en wie de denkers? De doctorandussen van de universitaire bureaus en het departement zien zichzelf kennelijk als denkers die vanuit ivoren torens op het onderwijs neerkijken, want ze zijn dol op metaforen als 'het veld' en 'de werkvloer'. Maar in feite worden zij natuurlijk betaald om andere mensen te laten nadenken. Dat wil niet zeggen dat ze alleen maar doeners zijn. Ze moeten vaak ingewikkelde beslissingen nemen, die de nodige kennis en ervaring vereisen. Het heeft dan ook weinig zin om hun bestaansrecht ter discussie te stellen, zoals de laatste tijd nogal eens gebeurt in de media. Veel organisaties, waaronder de universiteiten, zijn simpelweg te complex geworden voor amateur-bestuurders. Maar we moeten wel af van dat hele domme hiërarchische denken dat vanuit Amerika wordt geïmporteerd. Het onderscheid tussen denken en doen ligt ingewikkeld en moet daarom met de nodige behoedzaamheid en nuance worden gehanteerd. Helaas beschikt de volksvertegenwoordiging niet meer over deze kwaliteiten en heeft zij in 1998 met de MUB een bestuursmodel ingevoerd dat de eigen inbreng van studenten en docenten tot een absoluut minimum reduceert. Niet ten onrechte noemde de Tilburgse hoogleraar Harry Verbon dit model in het *Financieele Dagblad* van 29 aug. 2003 'stalinistisch'.

Het kernprobleem waar zowel kennismanagers als docerenden zich

over zouden moeten buigen is de toekomst van de klassieke universiteit, want deze staat wel op het spel. De universiteit heeft twee eeuwen lang gediend als *trait d'union* tussen onderwijs en onderzoek, maar deze beide gebieden dreigen nu te worden ontkoppeld. Het onderzoek drijft weg van de universiteit en wordt steeds meer landelijk, volgens tayloristische principes georganiseerd. De universiteit lijkt hiermee te worden terugbracht tot haar oorspronkelijke onderwijsfunctie. Dat is vooral goed te zien aan faculteiten die weinig externe onderzoeksmogelijkheden hebben, zoals letteren en rechten. De letterenfaculteit lijkt zelfs weer de propedeutische functie te krijgen die zij ooit had, zeker nu het VWO niet langer in staat is deze taak te vervullen. Men leert er 'triviale' dingen zoals: dikke boeken lezen, met d/t schrijven, eenvoudige stukjes in elkaar zetten en een beetje debatteren. Dat is zo ongeveer wat de 'baccalaureus artium' in de middeleeuwen leerde. Alleen kende die ook nog Latijn. Op een gegeven moment zullen bestuurders zich bij bezuinigingsrondes gaan afvragen of voor dit soort onderwijs nog wel zoveel dure professoren en onderzoeksdocenten nodig zijn. Waarom zouden academisch gevormde leraren die bij het VWO wegelopen deze taken niet kunnen overnemen?

Misschien moeten we het onvermijdelijke onder ogen zien en aanvaarden dat het VWO een paar jaar opschuift. Voor de bachelorstudenten zelf is dat al geen vraag meer, want zij gaan gewoon naar 'school' om 'les' te krijgen van een 'leraar'. De groepsgrootte van 25 'leerlingen' verschilt ook niet van wat ze gewend waren. Voor docenten ligt de zaak wat lastiger. Aan de ene kant zijn zij onderwijzer genoeg om te voldoen aan de vraag naar volksverheffing en gaan zij stug door met hun 'klasjes', maar aan de andere kant beseffen zij heel goed dat het onderwijs opdroogt wanneer de eigen onderzoekservaring geen rol meer speelt en de kennismaking met bijvoorbeeld bronnen geheel uit de studie verdwijnt. Het is natuurlijk prachtig dat er *centers of excellence* komen waar postdocs in het kader van een vernieuwingsimpuls grensverleggend onderzoek verrichten, maar wanneer dit tot gevolg heeft dat universitaire docenten nauwelijks meer tijd krijgen om een artikelje te schrijven is er wel iets mis.

Het verzoek van de redactie was of ik iets vanuit mijn persoonlijke ervaring wilde vertellen over de geschiedbeoefening in Groningen. Daar kom ik nu aan toe, want ik wil besluiten met een anekdote die laat zien hoe de geschiedenis in toegepaste zin functioneerde aan het scharrelinstituut Heresingel 13. In het cursusjaar 1968-1969 vonden de studentleden van de studievereniging, waartoe ik ook behoorde, dat de tijd was aangebroken om

de democratie in te voeren op het Instituut voor Geschiedenis. Er werd in goed rousseauiaanse stijl een algemene volksvergadering bijeengeroepen in de bibliotheek, die in de voormalige grote woonkamer van de villa was gevestigd. Daar hoopten we de eis van *one man one vote* met een verpletterende meerderheid aanvaard te krijgen. Voor minder gingen we niet in die dagen. We verwachtten wel wat problemen en daarom hadden we een moderator van buiten meegebracht, een nucleair geschoolde polemoloog, wat niet zo goed viel bij de historische staf.

Tijdens de bijeenkomst, waarvan ik me de details verder niet herinner, nam Professor Kossmann het woord. Wie hem gekend heeft, weet hoe hij met zijn onnavolgbare retoriek situaties naar zijn hand kon zetten. Terwijl wij als revolutionair comité wat lullig achter ons tafeltje zaten, zette Kossmann op docerende toon uiteen, dat de staf natuurlijk het volste begrip had voor onze eis maar dat we moesten begrijpen dat het principe *one man one vote* wettelijk gezien wat moeilijk lag. Of het daarom niet verstandig was met iets minder genoegen te nemen. De spreker had eventueel wel een voorstel achter de hand, namelijk een *Schets van een grondwet voor de afdeling der geschiedkundige wetenschap*. In dit voorstel was sprake van verschillende raden waarin de drie 'standen' van het instituut vertegenwoordigd zouden zijn. De studenten werden daarbij aangemerkt als eerste, de docenten als tweede en de hoogleraren als derde stand. Hoewel de hoogleraren volgens artikel 16 een beslissend veto hielden, zou daar volgens de mondelinge toelichting slechts in noodgevallen gebruik van worden gemaakt.

Of alle aanwezigen direct door hadden dat het een pastiche betrof van de *Schets ener Grondwet* (1812) van Gijsbert Karel van Hogendorp, vraag ik me af. Naast het archaïserende taalgebruik vormde de vermelding van de 'standen' een duidelijke hint, maar dan moest je natuurlijk wel enige kennis hebben van de Nederlandse geschiedenis en weten dat Van Hogendorp het nieuwe Koninkrijk zo veel mogelijk in de geest van de oude Republiek had willen inrichten. Hoe het zij, iedereen begreep donders goed dat hier sprake was van een verlicht conservatieve tegencoup. En het was ook zonneklaar dat Kossmann geen ruimte voor verdere discussie liet, want het voorstel ging vergezeld van de woorden 'prendre ou laissez'. Zo veel Frans kenden studenten toen nog wel, dat ze door hadden dat het ernst was met Ernst. Het voorstel werd in stemming gebracht en aangenomen.

Wij 'democraten' moesten tandenknarsend vaststellen dat we in onze eigen val waren gelopen en dat de meerderheid democratisch had besloten om niet-democratisch te zijn. Uiteraard waren we boos en terneergeslagen.

Zo hadden we ons de afloop niet voorgesteld. Maar nadat we onze wonden hadden gelikt, konden we toch wel de humor inzien van Kossmanns voorstel. Later kon ik zelfs waardering opbrengen voor de praktische betekenis ervan, want het 'radenstelsel' heeft een aantal jaren ontegenzeggelijk goed gewerkt, ondanks alle chicanes van de later opgerichte A(ktiegroep)A(ktivering). Ik begreep achteraf pas dat Kossmann uit eigener beweging had gepleit voor meer zeggenschap van docenten en studenten. Hij vond de bestaande situatie, waarin alleen hoogleraren iets te zeggen hadden, buitengewoon antiek. Maar hij kon hier in zijn eentje als nieuwkomer waarschijnlijk weinig aan doen. Volgens mij heeft hij dan ook onze onbezonnen democratiseringsactie gebruikt om zijn eigen hervormingsvoorstel te lanceren. Tegenover de dreiging van een studentenopstand leek zijn alternatief ineens heel redelijk en acceptabel.

We bevinden ons nu in een situatie waarin geen enkele 'stand' meer iets te vertellen heeft, nog erger dus dan tijdens het ancien régime vóór 1968. We zijn in naam allemaal gelijk, maar sommigen zijn meer gelijk dan anderen. De universiteit dreigt te verworden tot een 'animal farm' waarin de Napoleons de dienst uitmaken. De vraag is wat we onder deze omstandigheden moeten doen. Laten we ons als proletariërs verder knechten in de clio-industrie? Of binden we de strijd aan met het 'valse bewustzijn' van de kleine neringdoende, waaraan veel docenten zich nog vastklampen, om zo de *Verelendung* aan de universiteit bloot te leggen? Kameraden babyboomers, laten wij voor ons pensioen nog één keer proberen de wereld niet alleen te begrijpen maar ook te veranderen!

BELGISCH CAFÉ

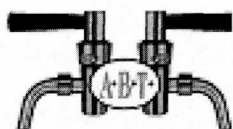

De Pintelier

ANNO 1997

Kleine Kromme Elleboog 9
9712 BK Groningen
tel 050 318 5100

Lid alliantie biertaperijen

Lid jenevergenootschap

Bierproeverijen
12 bieren op tap
60 bieren op fles
52 verschillende jenevers
borrels tot 40 personen

www.pintelier.nl

info@pintelier.nl